

Vrijeme koje imamo: analiza knjige This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom Martina Hagglunda

Urban, Malik

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:967791>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

MALIK URBAN

**VRIJEME KOJE IMAMO: ANALIZA KNJIGE THIS LIFE: SECULAR FAITH AND
SPIRITUAL FREEDOM MARTINA HÄGGLUNDA**

**THE TIME WE HAVE: ANALYSIS OF THIS LIFE: SECULAR FAITH AND SPIRITUAL
FREEDOM BY MARTIN HÄGLUND**

ZAVRŠNI RAD

RIJEKA, 2024.

MALIK URBAN

**VRIJEME KOJE IMAMO: ANALIZA KNJIGE THIS LIFE: SECULAR FAITH AND
SPIRITUAL FREEDOM MARTINA HÄGGLUNDA**

ZAVRŠNI RAD

Student: Malik urban

JMBAG: 0009088984

Odsjek za filozofiju

Preddiplomski sveučilišni studij Engleskog jezika i književnosti i filozofije

Mentor: Doc. dr. sc. Nebojša Zelič

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET

Rijeka, 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU

kojom ja **Malik Urban**, kao pristupnik za stjecanje zvanja sveučilišnog prvostupnika **Filozofije i Engleskog jezika i književnosti**, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, stoga ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Rijeka, kolovoz 2024.

Potpis

Sadržaj

1. UVOD	5
2.1 SEKULARNA I RELIGIJSKA VJERA.....	6
2.2 RAŠČARANJE SEKULARNOG SVIJETA.....	9
2.3 RELIGIJSKE VJERE I KONFLIKT UMANJIVANJA KONAČNOG ŽIVOTA KROZ HÄGGLUNDOVU ANALIZU C.S. LEWISA	11
3. DUHOVNA SLOBODA	13
4.1 KARL MARX, VRIJEME, SLOBODA I RAD	20
4.2 MARXOVA KRITIKA KAPITALIZMA I REEVALUACIJA VRIJEDNOSTI	24
5. DEMOKRATSKI SOCIJALIZAM	31
6. ZAKLJUČAK	35
7. POPIS LITERATURE.....	36
8. SAŽETAK.....	37

1. Uvod

Knjiga *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom* švedskog filozofa Martina Hägglunda donosi nov pristup popularnim temama kao što su smisao života, pitanje vjere, slobode i ekonomije kroz prizmu sekularnog i konačnog života. Temelj filozofije Martina Hägglunda u knjizi *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom* leži u ideji konačnosti kao preduvjeta za slobodu i smislenu postojanje. Kroz odbacivanje religijskih koncepcija vječnosti, Hägglund zagovara sekularni oblik vjere koji vrijednost života vidi upravo u njegovoj prolaznosti. Isto tako, sekularna vjera nije manjkava u usporedbi s religijskom vjerom. Autor zagovara da nam jedino na bazi sekularne vjere može biti stalo do nečega kao cilju samom sebi. U knjizi Hägglund se bavi i analizom Marxove misli te njegove kritike kapitalizma. Kapitalizam prema Marxu, pa tako i Hägglundu, kontradiktoran je sustav koji se treba prevladati kako bi se otvorila vrata pravoj slobodi. Nakon prevladavanja kapitalizma, trebat ćemo novi način za organizirati ekonomiju i državu. Autor predstavlja svoj projekt demokratskog socijalizma. Taj projekt se može gledati više kao temelj ili koncept nego kao potpuni sustav. Demokratski socijalizam postavlja uvjete za aktualizaciju individue i povećanje slobodnog vremena. Rad ću započeti analizom Hägglundovog koncepta sekularne vjere i usporediti ga s religijskom vjerom. Prikazat ću autorovu analizu negativne dijagnoze sekularnog života Maxa Webera u obliku raščaranja te analizu *A Grief Observed* autora C.S. Lewisa. Nakon toga, analizirat ću koncept duhovne slobode. Nadalje, prikazat ću autorovu analizu Marxovih misli vezanih uz rad, slobodu i vrednovanje te njegovu kritiku kapitalizma. Nakon kritike kapitalizma, prikazat ću, u obliku tri glavna principa, autorov demokratski socijalizam. Zaključak će donijeti rezime ranije iznesenih misli.

2.1 Sekularna i religijska vjera

Za dvije stvari u našim životima možemo biti sigurni da će se dogoditi: jedna je da ćemo biti rođeni, a druga je da kada dođe naše vrijeme ćemo i umrijeti. Konačnost¹ naših života je nešto što ne možemo izbjeći, bez obzira na naše želje i eventualna protivljenja. Martin Hägglund započinje svoju knjigu konceptom *sekularne vjere*. Naziva je *sekularna* u skladu s latinskom riječi *saecularis* što znači svjetovno i/ili temporalno. (Hägglund 2019, 6) Temelj ove vjere i neophodan korak u usvojenju iste podrazumijeva i suočavanje s konačnošću koja je sveprisutna u našim životima. Svi naši odnosi i projekti kojih smo dio podložni su riziku propadanja. Ako ne ulažemo u naša prijateljstva, ona će se raspasti. Isto vrijedi i za druge naše odnose, kao i primjerice privatne i poslovne projekte. Drugim riječima, naši životi i svi njihovi sadržaji su konačni. Nasuprot konačnom životu stoji (odnosno, neki ljudi pretpostavljaju da stoji) onaj koji je vječan. Takav život je prema Hägglundu ne samo nedostižan već i nepoželjan jer bi on eliminirao brige i strasti koje pokreću naše živote. Glavno životno pitanje, što trebamo napraviti sa svojim životom, uopće ne bi bilo razumljivo kao pitanje. Umjesto davanja smisla našim životima, vječnosti bi ga oduzela. Naše radnje ne bi imale svrhu. (Hägglund 2019, 5) Sve što radimo i sve što volimo mogu jedino imati smisla u kontekstu konačnosti i shvaćanja samih sebe kao smrtnih bića. Reći „da je smrt bitna za naš koncept života nije samo trivijalna istina koja počiva na stipulativnoj definiciji "života".“ (Scheffler 2013, 100) Kada bi živjeli vječno bez koncepcije života kao konačnog, koji nam daje nužnost i važnost našim projektima i aktivnostima, ne bismo nikada imali potrebu napraviti nešto s našim vremenom. (Hägglund 2019, 5) Autor Samuel Scheffler lijepo je to sročio u svojoj knjizi *Death and the Afterlife*:

Poanta nije samo u tome da bez smrti ne bismo imali ono što smo naviknuli smatrati životima, iako je to svakako istina; važnija stvar je da naše povjerenje u vrijednosti koje naše živote čine vrijednima življenja ovisi o mjestu stvari koje cijenimo u životima vremenski ograničenih stvorenja poput nas. Umjesto da nam da vječnost da uživamo u tim stvarima, besmrtnost bi potkopala uvjete našeg vrednovanja na prvom mjestu. (Scheffler 2013, 100)

¹ Alternativni prijevod riječi *finite* mogao bi biti i *ograničeno*. Preveo sam kao *konačno* što smatram prikladnijim prijevodom. Naime, ograničeno ima konotaciju koja je najčešće negativna, te smatram da je korištenje riječi ograničeno u ovom slučaju prikladnije. Time je i na lingvističkoj razini istaknuta poanta knjige, koja je upravo isticanje da *finite* aspekt naših života ima pozitivan utjecaj na njega.

Najosnovniji oblik sekularne vjere je „vjera da je život vrijedan življenja, što je potrebno za bilo kakvu mogućnost brige . (Hägglund 2019, 49) Kroz brigu o vlastitim životima i životima drugih, mi pokazujemo vjeru u vrijednost ovog života iako tu vrijednost ne možemo dokazati kroz nijednu logičku dedukciju ili računicu. Upravo zbog vjerovanja u vrijednost života naši nam se životi primjerice mogu činiti kao nepodnošljivi, ali nas ista vjera uspijeva održati kroz takva razdoblja.

Prema Hägglundu, sekularna vjera ima tri međusobno povezana dijela koja su neodvojiva u dinamici brige, ali se mogu zasebno analizirati. Prvi aspekt predstavlja sekularnu vjeru kao *egzistencijalnu opredijeljenost*. Naša vjera da je život vrijedan življenja proizlazi iz naše opredijeljenosti obliku života koji je krhak i prolazan. (Hägglund 2019, 50) Prema drugom aspektu, sekularna vjera podrazumijeva *potrebnu neizvjesnost*. Hägglund tvrdi da unatoč našoj opredijeljenosti osobi ili projektu, mi ovisimo o njima u smislu da nikad ne možemo biti *sigurni* o tome što će ta osoba napraviti, hoće li izdati naše povjerenje ili hoće li se određeni projekt raspasti u bliskoj budućnosti. Upravo nam vjera omogućava da unatoč našim opravdanim sumnjama i brigama koje možda imamo i dalje zauzmemo pozitivan stav i vjerujemo u druge i u budućnost, neovisno o riziku koji proizlazi iz takve vjere. (Hägglund 2019, 50) Treći aspekt opisuje inherentnu nesigurnost povezanu sa sekularnom vjerom kao *motivacijskom silom*. Hägglund govori da u našoj vjeri u nekoga ili nešto, mi moramo istovremeno vjerovati i da je objekt naše opredijeljenosti² nesiguran. Naša opredijeljenost je neodvojiva od toga da se objekt naše posvećenosti i vjere ne smije uzeti zdravo za gotovo. Bez prisutnosti rizika u našoj opredijeljenosti, ne bismo mogli biti motivirani išta poduzeti. Činjenica da projekt ili osoba mogu biti izgubljeni ujedno je i razlog naše opredijeljenosti i kontinuirane vjere u iste. (Hägglund 2019, 50)

Oblike vjere koje autor naziva religioznim oni su oblici vjere koje vide našu konačnost kao niži oblik bivanja.

Iz religijske perspektive našu se konačnost smatra žaljenja vrijednim stanjem koje bi bilo idealno prevladati. To je premisa koju osporavam. Nastojim pokazati da

² Engl. commitment - prevodim u daljnjem tekstu na nekim mjestima i kao predanost, kako bih zadržao smisao autorovog teksta, ali i kao opredijeljenost, ovisno o kontekstu. Smatram da u ovom slučaju ne postoji jedinstvan prijevod riječi koji bi bio opće primjenjiv.

svaki život vrijedan življenja mora biti konačan i iziskuje sekularnu vjeru.
(Hägglund 2019, 6)

Sve velike svjetske religije (judaizam, kršćanstvo, islam, budizam i hinduizam) pridaju važnost vječnosti te gledaju na naše konačne živote samo kao na vozila s pomoću kojih bi se dovezli do spasenja. Eksplicitni primjer ovoga jest budizam. U budizmu krajnji cilj, ili bolje rečeno spasenje koji svaki budist želi ostvariti, je nirvana. Ono je stanje oslobođenja od vezanosti za ovozemaljski svijet i patnje koju on uzrokuje. U Nirvani, stanju krajnje sreće prema budistima, ništa nam više nije bitno te nam nije stalo do ičega. (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje) Hägglund ukazuje da budizam eksplicitno naglašava ono što je implicitno u svim religijskim opredijeljenima koje se odnose na vječnosti, a to je da - ako je krajnji cilj vječni život, konačan život nije važan sam po sebi. Takav je život vrijedan jedino u kontekstu ranije spomenutog puta do spasenja. Nadalje, uzmimo za primjer pretpostavku da će Zemlja biti uništena u dalekoj budućnosti. Sav život na planeti će nestati zajedno sa svime pomoću čega bi nas se netko mogao sjećati. Pozivajući se na ideju da ono esencijalno nije konačno, nego vječno, religiozna vjera na ovaj potpuni gubitak života ne gleda kao na tragediju. Neke religije se čak i „raduju“ kraju svijeta gledajući na njega kao na trenutak spasenja. (Hägglund 2019, 7-9) Da bismo shvatili egzistencijalnu prijetnju sebi i budućim generacijama, moramo vjerovati ne samo da je život konačan, već i da sve vrijedno, sve ono što je važno, ovisi o konačnom životu. To je upravo ono što religijska vjera negira. „Ako imate religijsku vjeru, vjerujete da se sav konačan život može prekinuti, a ipak će ono što je istinski vrijedno i dalje ostati“ (Hägglund 2019, 8) Iako se netko identificira kao religiozna osoba, to ne znači da ga ne može biti briga za život na Zemlji. No, ako ta ista osoba tvrdi da mu je stalo do života na Zemlji kao cilja samog po sebi, onda to jedino može tvrditi na bazi sekularne vjere. Možemo uzeti i primjer globalnog zatopljenja, zagovornici religiozne vjere ovu realnu opasnost našem planetu ne mogu doživljavati kao prijetnju našoj egzistenciji bez sekularne vjere.

2.2 Raščaranje sekularnog svijeta

Hägglund se kritički osvrće na negativnu analizu sekularnog života od strane Max Webera. Hägglund obrazlaže Weberovu tezu da moderni svijet pati od *rašćaranja*, da je izgubio dublji smisao za koji je nekoć bila zaslužna religija. Ta ideja je sveprisutna u današnjoj političkoj teologiji. Weberovo raščaranje ima tri glavne točke. Prvo, da se više ne oslanjamo na tajanstvene i neuračunljive sile da bi objasnili svijet oko nas. Smatra da je to stoga što vjerujemo da razumom i računicom možemo sve kontrolirati. Drugo, da su se iz javnog života povukle ultimativne i najuzvišenije vrijednosti. Treće, da ovo raščaranje vodi do toga da smrt više nije značajan fenomen. (Hägglund 2019, 14-15) Hägglund nastavlja s izlaganjem Weberove teze pišući kako su ljudi iz prošlosti imali, za razliku od ljudi danas, smislen odnos prema smrti. Kada bi bili na samrti, prihvatili bi smrt i umrli ispunjeni životom jer nisu imali više ništa čemu bi trebali težiti. Bili su gotovi sa životom i život im je pružio sve što je mogao. Za razliku od njih, današnji civilizirani čovjek nikad ne može gledati na svoj život kao gotov jer je predan stalnoj mogućnosti napretka, bivajući konstantno obogaćen novim idejama, znanjem i kulturom. Upravo zbog toga, smrt je viđena kao neželjen završetak, ili bolje rečeno prekid života. Iz ovoga Weber zaključuje da predanost napretku u ovozemaljskom životu lišava smrt značaja, što vodi do zaključka da je današnji život kao takav beznačajan. Kada našem životu oduzmemo religijske norme i vrijednost, sve što ostaje je osiromašeni instrumentalni razum čija je posljedica nemogućnost bilo kakve *krajnje vrijednosti* ili *istinske zajednice*. (Hägglund 2019, 14-16) No mi ne možemo rasuđivati instrumentalno bez svrhe radi koje vodimo naš život. Da nemamo tu svrhu, da samo instrumentalno rasuđujemo, bilo bi nemoguće obrazložiti zašto išta radimo, tvrdi Hägglund. (Hägglund 2019, 16) Ovdje se vidi razlika između sekularne i religiozne vjere. Sekularna vjera uvažava i vidi naše obveze kojima smo opredijeljeni kao svrhu našeg života za razliku od religiozne vjere koja to ne čini. Hägglund nastavlja svoju argumentaciju tvrdeći kako norme koje oblikuju naš život ne mogu biti bazirane na božanskim objavama, već trebaju biti podržane i opravdive našim praksama. Činjenica da se ne oslanjamo na nadnaravne sile za objašnjenja svijeta oko nas ne znači da mislimo da sve možemo kontrolirati računicom. Imati sekularnu vjeru znači prihvatiti da smo ovisni i odgovorni prema drugim ljudima koje ne možemo kontrolirati, koji su kao svatko od nas, slobodna i konačna bića. Naša mogućnost preispitivanja normi prema kojima vodimo naše

živote i prihvaćanje odgovornosti za naš zajednički život leže u srcu sekularne opredijeljenosti demokraciji, a ne kao prepreka istinskoj zajednici. Kroz sve ovo, Hägglund nam ukazuje na Weberovo nerazumijevanje dinamike vođenja slobodnog sekularnog života. (Hägglund 2019, 16) Weber, pa tako i ostali politički teolozi, smatraju kako ispunjen život vodi do osjećaja krajnjeg ostvarenja i satisfakcije životom i prihvaćanjem smrti kao nečeg smislenog. Ovo je, prema Hägglundu, kriva slika osobe koja vodi svoj život. Biti osoba nije cilj koji može biti konačno dohvaćen i ostvaren, već je svrha koja mora biti stalno održavana. Uzmimo primjer autora ove knjige, koji filozofiju smatra svojim zvanjem. On shvaća značaj svog života u svjetlu njegove opredijeljenosti bivanja filozofom. Biti filozof nije za autora neki projekt koji može biti završen, već svrha zbog koje radi stvari koje radi. Ako mu je život filozofa zadovoljavajući, to ne znači da mu ga je dosta, već da je opredijeljen održavanju njegovog života kao filozofa. Možemo pretpostaviti kako će se autor nekada umiroviti i fokusirati na druge aktivnosti, ali to ne znači da će prestati biti opredijeljen bivanju filozofom. On će se i dalje identificirati sa radovima koje je objavio. Da mu je uistinu dosta bivanja filozofom, to bi značilo da se odriče svega što je radio kroz svoje vrijeme kao filozof. No to ne znači da bi mu život bio gotov. Dokle god vodi svoj život, opredijeljen je jednoj ili više svrha, bilo to bivanje u mirovini, bivanje građaninom ili neka druga svrha, koja ga definiraju kao njega. (Hägglund 2019, 17-19)

Kad bi moj život bio potpun, to ne bi bio moj život, jer bi bio gotov. Vodeći svoj život, ne težim nemogućem dovršenju onoga što jesam, već mogućoj i krhkoj koherentnosti onoga što pokušavam biti: koja drži zajedno i odgovara na obveze koje definiraju ono čime sebe smatram. (Hägglund 2019, 17)

Isto tako, Hägglund argumentira da u slučaju kada osoba dođe do točke gdje želi smrt, to nije zato što je njegov život ispunjen, ostvaren ili je našao njegov konačni smisao, već to znači da ne uspijeva u vođenju smislenog života. Život nije nešto što *može* biti dovršeno te smrt onda nije ni značajan kraj njega. Dokle god nam je stalo do naših života, opredijeljeni smo njihovim nastavcima, ne dovršetku. (Hägglund 2019, 18-19)

2.3 Religijske vjere i konflikt umanjivanja konačnog života kroz Hägglundovu analizu C.S. Lewisa

Clive Staples Lewis, jedan od najutjecajnijih kršćanskih pisaca svojeg vremena, u svojoj knjizi *A Grief Observed* (1961.) prikazao je jedan intiman prikaz bola koji je uslijedio nakon smrti njegove supruge Joy Davidman. Hägglund se fokusira na ovo djelo jer smatra da ono dobro prikazuje napetost koja nastaje iz umanjivanja konačnog života od strane religijske vjere. Za razliku od Lewisovih drugih djela koja zagovaraju kršćanske vrijednosti, u ovom djelu Lewis u suštini prikazuje kako njegova vjera u boga ne može ponuditi nikakvu utjehu za smrt supruge. Unatoč Lewisovoj religijskoj vjeri u vječnost, Hägglund naglašava, on piše o strastvenoj opredijeljenosti prolaznom životu. Ljubav nije nešto što može postojati izvan vremena, ona je opredijeljenost brizi za drugu osobu kroz vrijeme. Ta temporalnost intrinzična je pozitivnim aspektima ljubavi. Kada netko voli drugu osobu, on se raduje zajedničkoj budućnosti i svakodnevnom životu. Nada u vječni život nije mu utjeha jer mu neće vratiti život koji je dijelio sa suprugom. (Hägglund 2019, 40) Lewis želi *nastaviti živjeti* sa svojom suprugom, ne želi za njih dva bezvremena bića. Jedino temporalnost i fizikalnost karakteristične prolaznom životu omogućavaju im da trebaju jedno drugo, budu ranjivi i otvoreni promjeni radi druge osobe. U vječnosti, Hägglund nastavlja, njihova ljubav ne bi imala vrijeme unutar kojeg bi *nastavila postojati*. Lewis je svjestan kako je njegova opredijeljenost supruzi u konfliktu s njegovom opredijeljenosti bogu. Kao veliki vjernik, svjestan je da ne smije voljeti suprugu, ili bilo koje drugo biće kao cilj sam po sebi. Biblija ne podržava sliku zagrobnog života kao mjesta gdje se ponovno susreće s voljenima jer bi onda, kao što religija ovaj život tretira kao sredstvo pomoću kojeg dolazimo do vječnog života, tretirao boga kao sredstvo za vraćanje svoje supruge. (Hägglund 2019, 40-43) U oplakivanju svoje supruge, Lewis je voli kao cilj sam po sebi. U želji da mu se supruga vrati, vječni život nije samo nedostižan, već i nepoželjan. Hägglund postavlja pitanje zašto ne bi mogli kombinirati *vječni život s daljnjim življenjem*, mora li biti u pitanju ili jedno ili drugo? Da zamislimo vječnost ne kao bezvremensko, već beskonačno postojanje, onda bi rizik gubitka bio nepostojeći, a ljubav bi mogla *nastaviti postojati*. Tako se možda čini na prvu, ali ovakva slika vječnosti zapravo ne mijenja stvari prema Hägglundu. Rizik gubitka nije neka smetnja koju se može otkloniti, već intrinzični dio svakog našeg postupka u životu. Bez rizika gubitka, ako uzmemo za

primjer ljubavni odnos između dvoje ljudi, nijedna osoba ne bi imala razlog da joj je stalo do odnosa. Znajući da njihovi životi nisu u pitanju, nestao bi osjećaj potrebe za djelovanjem. Zašto bi išta napravili u svome odnosu ako ne postoji mogućnosti da ih njihov voljeni napusti? Sva intimnost koju bi dijelili izgubila bi na važnosti, uzimala bi se zdravo za gotovo. Kroz daljnje življenje naš svijet se može raspasti nakon smrti osobe koju volimo upravo zato što mi nastavljamo živjeti nakon njezine smrti. Bez predanosti nastavku života označenom temporalnošću, naša ljubav ne bi postojala. U slučaju da i postoji spasenje od rizika gubitka stvari koju volimo, naprosto nas ne bi bilo briga. (Hägglund 2019, 42-44)

3. Duhovna sloboda

Drugi glavni pojam kojeg Martin Hägglund razrađuje u ovoj knjizi je pojam *duhovne slobode*. Da bismo razumjeli ovaj pojam potrebno je objasniti ono što autor naziva *prirodnom slobodom*. Uzmimo primjer galeba. Galeb ima slobodu koja se očituje u: slobodi kretanja u formi leta, slobodi lovljenja hrane (u njegovom slučaju ribe) i slobodi izbjegavanja grabežljivaca. On je aktivan sudionik u svojoj okolini, reagira na promjene u njoj, koristi ju kako bi postigao svoje ciljeve: preživljavanje i rekreaciju. Njegova prirodna sloboda omogućuje mu slobodu kretanja u okviru danih „prirodnih imperativa koji su tretirani kao ciljevi“ i „ne mogu biti preispitani“ od strane galeba. (Hägglund 2019, 175) Prema autoru, glavna razlika između ljudi i životinja upravo je ta što ljudi posjeduju i duhovnu slobodu. Duhovna sloboda ljudska je sposobnost da preispitamo norme, vrijednosti i ciljeve koje imamo. Galeb instinktivno slijedi ostvariti svoj cilj (preživjeti), dok ljudi imaju mogućnost ne samo da se pridržavaju određenih normi, već i mogućnost da iste transformiraju kroz kritičko preispitivanje. Naše postojanje definirano je ovim konstantnim procesom samotransformacije i samoodržavanja. Kroz našu svijest i djelovanje, mi mijenjamo naše normativne okvire. (Hägglund 2019, 174-177)

Prirodna sloboda ima jednoliku strukturu trebanja, budući da djelatnik ne može dovoditi u pitanje njezine vodeće principe i pitati se što bi trebao učiniti. Duhovnu slobodu, naprotiv, karakterizira dvostruka struktura trebanja. Kao duhovno slobodno biće, mogu se zapitati što trebam učiniti, jer sam odgovoran ne samo za svoje postupke, već i za normativne principe koji vode moje postupke. Ne postoje samo zahtjevi koji se tiču onoga što bih trebao učiniti; tu je i pitanje trebam li učiniti ono što bih navodno trebao učiniti. (Hägglund 2019, 179)

Duhovna sloboda ne podrazumijeva da možemo preispitati sve norme naših života odjednom niti izmisliti nove principe iz ničega. Da bi bolje objasnio funkcioniranje duhovne slobode u našim životima, Hägglund koristi metaforu Neurathove³ barke. Zamislimo da smo mornari na barci te plovimo otvorenim morem. Kada je neka daska barke otklonjena, druga mora odmah biti stavljena na njeno mjesto te ostatak broda služi kao potpora. Koristeći plutajuće daske u moru, brod će se kroz vrijeme cijeli sagraditi od

³ Otto Neurath bio je Austrijski filozof Bečkog kruga, baveći se najviše filozofijom znanosti.

njih, ali kroz postepenu rekonstrukciju, dasku po dasku. U našim životima, ne postoji kopno na koje se možemo povući, od početka do kraja života nalazimo se na brodu na otvorenom moru. Ako želim promijeniti nešto u svom životu (dasku na brodu), ne mogu sve odjednom, moj život ovisi o nekoj formi integriteta (ostatku broda) da ostanem iznad površine mora. Čak ako i odlučim okončati svoj život (potopiti brod), moram se držati te odluke s integritetom da to bude *moja* odluka. Možemo transformirati opredjeljenja koja definiraju tko smo, ali jedino iz praktičnog stajališta održavanja integriteta broda. Pitanje tko smo mi jedino ima smisla jer smo predani održavanju integriteta osobe. (Hägglund 2019, 179-180) Shvaćanje nečega kao dijela naših života, bilo to radnja ili iskustvo, nije nekakvo teoretsko promatranje, već praktična aktivnost *duhovnog samoodržavanja* u kojoj neprestano sudjelujemo i koja je uvjet bilo kakvoj samotransformaciji, tvrdi Hägglund. (Hägglund 2019, 180) Da bismo nešto razumjeli kao *našu* radnju ili *naše* iskustvo, moramo ih doživjeti kao dio *naših* života. „Naša samosvijest nije primarno eksplicitan odraz tko smo, već implicitna aktivnost duhovnog samoodržavanja koja je ugrađena u sve što radimo i doživljavamo . (Hägglund 2019, 180-181) Prema autoru, integritet naših života nikad ne može biti uspostavljen jednom za svagda. Intrinzično je krhak što nužan razlog zašto je bitno održavanje integriteta kako ne bismo, nastavno na primjer broda, potonuli. Jednako tako, naša samosvijest ne može nas staviti izvan naših života. Naprotiv, naša samosvijest jedino postoji kroz praktičnu aktivnost održavanja naših života. Čak je i pokušaj povlačenja u pasivnost radnja koja zahtjeva moj angažman i radnja koje se moram držati, i koju trebam i preispitivati i transformirati. Ova praktična aktivnost vođenja naših života minimalna je forma naše samosvijesti i shodno tome i minimalan uvjet naše duhovne slobode. Kroz duhovnu slobodu, mi nismo samo *živuća bića*, nego i *osobe*. (Hägglund 2019, 180-181)

Kao što postoje tri aspekta bitna za sekularnu vjeru, tako postoje i tri osobine duhovne slobode: pojmovi praktičnog i egzistencijalnog identiteta, sposobnost osobe da ima negativan odnos prema sebi i mogućnost postavljanja pitanja što da radim sa svojim vremenom.

Pojmovi praktičnog i egzistencijalnog identiteta odnose se na činjenicu da kao duhovna bića, stvari ne radimo jedino radi preživljavanja i prokreacije naše vrste, već i zbog onoga što smatramo da jesmo. Onim čime sebe smatram je moj praktični identitet koji zahtijeva

da nastavim s obvezom ispunjavanja onoga što opisuje određeni identitet. Uzmimo primjer košarkaša. Biti košarkaš moj je praktični identitet te mi daje “standard integriteta (normu) u odnosu na koji razumijem sebe kao uspješnog ili neuspješnog u bivanju mnome.“ (Hägglund 2019, 188) U relaciji s njime neke stvari su vrijedne mog vremena i bitne, dok neke odbijam jer nisu u skladu s mojim identitetom. Isto tako, on me usmjerava kako voditi svoj život i kako reagirati na stvari koje mi se događaju. Što znači biti košarkaš ne ovisi samo o meni, već i o društveno dijeljenim normama. Te norme kroz praksu mogu transformirati, ali sam za transformaciju tih normi odgovoran u očima drugih. Ostvarujući moj praktičan identitet postajem istovremeno i subjekt svojih želja i normi, a ne samo njihov objekt. Drugim riječima, „kroz življenje svog života, ja ga također i vodim.“ (Hägglund 2019, 188) No što kada moj praktični identitet košarkaša dođe u sukob s mojim praktičnim identitetom studenta? Ovdje se zapravo vraćamo na činjenicu da imamo i egzistencijalni identitet. Vraćajući se na metaforu broda, moji praktični identiteti su individualne daske broda, dok je cijeli brod koji drži sve te daske na okupu moj egzistencijalni identitet. Očito je da postoji više praktičnih identiteta i da među njima postoji neka hijerarhija, odnosno lista prioriteta. Moj egzistencijalni identitet bivanja Malikom je ono što čini moje praktične identitete mojima. On ne označava dovršenje onoga što jesam, već je sklon transformaciji liste prioriteta i predstavlja krhku koherentnost onoga što pokušavam biti. Uvijek sam jedna osoba, Malik, ali što znači biti Malik nije nikad određeno jednom za zauvijek.

Druga osobina duhovne slobode koju Hägglund izlaže je sposobnost osobe da ima negativan odnos prema sebi. Možemo je objasniti kao krizu našeg egzistencijalnog identiteta; konflikt među mojim praktičnim identitetima. Mogu ne uspjeti ostvariti svoj praktični identitet i izdati svoj integritet. No upravo ta mogućnost gubljenja identiteta, neuspjeha u bivanju sobom je ono što me podsjeća na to zašto je bitno da imam integritet i da vodim život. Ona me tjera da nastojim živjeti u skladu sa svojim praktičnim i egzistencijalnim identitetima, čak i u slučaju velike patnje. (Hägglund 2019, 189-191) Mogu nastaviti biti košarkaš unatoč tomu što je momčad čiji sam član upravo izgubila odlučujuću utakmicu ili imala loš plasman na kraju sezone. Biti košarkaš nije nešto što je gotovo kada sam zadovoljan ili cilj koji može biti ostvaren. Također, „imanje praktičnog i

egzistencijalnog identiteta nemoguće je bez moje kontinuirane težnje imanjanja istih“ (Hägglund 2019, 188)

Čak i u najvećoj aktualnosti i procvatu onoga što jesam, moram težiti da budem onakav kakvim se smatram, budući da je biti netko u biti vremenska aktivnost. Odnos prema negativnom stoga je svojstven bivanju osobom i dio je njegove pozitivne konstitucije. (Hägglund 2019, 191)

Treća osobina duhovne slobode jest mogućnost postavljanja pitanja što da radim sa svojim vremenom. Kao i svako drugo živo biće, imam višak vremena svaki dan. Kada oduzmemo vrijeme koje iskoristim za aktivnosti samoodržavanja (jedenje, unos tekućine, spavanje) ostaje mi dodatno vrijeme. Pitanje što trebam ili ne trebam učiniti jednako je pitanju što trebam napraviti sa svojim vremenom. To pitanje je, prema Hägglundu, temelj svih normativnih razmatranja. (Hägglund 2019, 191) Postoji veza između iskorištavanja mog vremena i postojanja normi. Važno mi je kako ću iskoristiti svoje vrijeme jer doživljam svoj život kao konačan. Često korišten izraz u kolokvijalnom govoru kojeg Hägglund ističe je „Život je prekratak da x . Reći da je moj život prekratak znači ne samo reći što bi trebao učiniti ili ne učiniti, već i reći da mi je stalo živjeti ispunjen život, odnosno „staviti svoje vrijeme u fokus i odgovoriti u praksi na pitanje što moj život čini vrijednim življenja.“ (Hägglund 2019, 192). Hägglundu kaže da imamo “anksioznost” da se živi ispunjen život, ali to nije anksioznost kao psihološka dijagnoza koja se može, ili treba riješiti. Ona je motivacija, uvjet za vođenje slobodnog života oko kojeg smo strastveni, te je znak naše duhovne slobode. Bez anksioznosti o konačnosti mog života, ne bi bilo nužde u bivanju nekime ili rađenju nečega. Ova anksioznost daje do znanja da slobodan i duhovan život nije bez poteškoća koje su zapravo uvijek prisutne. Ali upravo su te poteškoće one koje nam omogućuju življenje ovakvih života, nisu nešto što trebamo odstraniti nego prihvatiti i postupati u skladu s njima. Da bi nam bilo stalo do duhovnih života, naših, ali i tuđih, trebamo biti svjesni da su naši životi kratki. (Hägglund 2019, 192) Ovdje se može pojam duhovne slobode povezati sa smrću. Mogućnost odlučivanja trebam li nešto napraviti i trebam li nešto napraviti *ranije* ili *kasnije* zapravo ovisi o mojoj projekciji smrti u vlastitoj budućnosti. Ne znam kada će se moja smrt dogoditi, njezino vrijeme je neodredivo. Upravo ta neodredivost otvara mi mogućnost ažurnosti u životu. Hägglund na

smrt gleda kao na *potreban horizont* naših života. U prostornim okolnostima, horizont je uvjet da nešto bude vidljivo. Ja nikada ne mogu doći do horizonta jer se on kreće sa mnom. To isto vrijedi za smrt u temporalnim okolnostima. (Hägglund 2019, 199-200) Nikada neću stići na svoju smrt jer ne mogu *biti* mrtav. Smrt je uvjet razumijevanja bilo kakvog temporalnog odnosa u mom životu. Duhovna sloboda ovisi o momu poimanju smrti. Ona mi neće dati odgovor na pitanje što trebam napraviti sa svojim vremenom, ali je preduvjet razumijevanja tog pitanja i daje do znanja zašto mi je pitanje o tome što činiti sa svojim vremenom uopće važno, argumentira Hägglund. (Hägglund 2019, 201-202) Smrt nam omogućuje odlučiti u kojem smjeru želim da moj život ide.

Uzmimo autorov primjer praktičnog identiteta oca. Norme same po sebi nisu dovoljne da odrede što, kao otac, trebam raditi, niti je biološka uvjetovanost, odnosno činjenica biološkog očinstva ovdje od pomoći (dokaz su brojna djeca koje su očevi napustili). Moram se shvaćati kao otac i držati standarda tog praktičnog identiteta, što je zapravo stvar vjere. Polako možemo vidjeti poveznicu između *sekularne vjere* i *duhovne slobode*. Biti otac nije neka dovršiva radnja već identitet s kojim moram zadržati *vjeru*. Nadalje, nikad ne mogu konkluzivno objasniti sebi ili drugima moju predanost očinstvu pomoću razuma. Moje identitet oca održan je *vjerom*. Nadalje, vratimo se na primjer konflikta identiteta košarkaša i studenta. Trebam li se nastaviti baviti košarkom ili nastaviti studirati? Odluka o tome što trebam napraviti nije rješiva samo pokušajem određenja koju je stvar ispravno učiniti. Ovo pitanje je, osim što je test razuma, ujedno i *test vjere*. (Hägglund 2019, 196-198) Moj neuspjeh u studiranju u korist košarke nije nužno neuspjeh razumskog rasuđivanja. Postoji situacija u kojoj sam opravdan u takvom postupku. Moja odluka u davanju prioriteta identitetu košarkaša je istovremeno i prikaz održavanja vjere u taj moj identitet.

Hägglund zaključuje da je i religijska vjera primjer duhovne slobode. Ona isto zahtijeva mogućnosti preispitivanja postojećih normi i transformacija istih. Nadalje, religiozna vjera je isto krhka, postoji zajedno sa konstantom sumnjom i može prestati imati smisla. Ona se mora obnavljati i nešto je čega se trebamo držati. Ali ovdje dolazimo do paradoksa: iako je religijska vjera primjer duhovne slobode, njezin krajnji cilj, vječno spasenje, eliminirao bi duhovnu slobodu. Vječni život ne samo da nije život, već bi i eliminirao našu smrt kao horizont koji daje ikakvu usmjerenost i smisao našim životima. Čak i da umjesto vječnog,

govorimo o beskrajnom životu stvar je ista. Nikada se ne bi mogli zapitati što učiniti sa svojim vremenom. (Hägglund 2019, 203) Ne bismo bili osoba u vječnosti. Stoga, ljudsko djelovanje i sekularna ideja slobode nisu kompatibilne s vječnim spasenjem. Ista stvar vidljiva je kada pričamo o moralnosti. Jedan od argumenata za religiju o kojem Hägglund raspravlja tvrdi da je moralna odgovornost zahtijeva religiju.⁴ Ideja je da za nas vrijede moralne norme jedino ako vjerujemo da su bazirane na božjoj zapovijedi ili/i da postoji božanska nagrada za naše dobro ponašanje. (Hägglund 2019, 208) Ovaj model moralnosti nije kompatibilan s našom slobodom jer predstavlja prinudnu strukturu naredbe i nagrade. Prava moralna odgovornost, kako autor zagovara, zahtijeva sekularni oblik slobode. (Hägglund 2019, 208) Da bi to ilustrirao, Hägglund koristi primjer dviju djevojčica⁵. Djevojčicama je dan zadatak gledanja umjetničkog djela u prostorijama u kojima bi bile same. Prvoj djevojčici je rečeno da je to umjetničko djelo unikatno, vrijedno i vrlo krhko. Dakle, dobila je upute da ne smije dirati djelo, ali bez navođenja postojanja ikakve kazne ili nagrade. Drugoj djevojčici rečeno je da ne smije dirati djelo jer kroz malu rupu u stropu ravnatelj gleda, te će je kazniti ako dotakne djelo ili nagraditi ako ga ne dotakne. Obje djevojčice odlaze, svaka u svoju sobu, gledaju djelo i ne diraju ga. (Hägglund 2019, 209) Iako su sve isto napravile, razlozi zbog kojih su to napravile su bili veoma različiti, nastavlja Hägglund. Prva djevojčica nije dirala djelo jer razumije da je nešto vrijedno i krhko i da ovisi o njezinoj brizi. Prva djevojčica je naučena odgovornosti kroz njezinu slobodu i razumijevanje konačnosti. Ovo je sekularni model moralnosti. Druga djevojčica nije dirala djelo iz straha od kazne i nadanja nagradi. Ovo je religijski model moralnosti, baziran na prinudi. (Hägglund 2019, 209-210) Prvi problem koji Hägglund ističe i koji proizlazi iz ovoga je činjenica da ako djevojčica djeluje ispravno, ona to ne radi zbog moralnih razloga već samo poslušno iz straha od kazne. Znači dijete ne radi nešto jer je ispravno i moralno, već zbog pokornosti. Problem je što ovaj model moralnosti ne uspostavlja nikakav osjećaj odgovornosti i u potpunosti ovisi o religijskoj vjeri. Kada bi djevojčica izgubilo svoju vjeru u boga, vjerovala bi da je sve dopušteno jer ne bi imala

⁴ Knjiga *Society without God* Phila Zuckermana pokazuje, kroz autorov studiju sekularnih skandinavskih zemalja, kako je visoka razina moralne odgovornosti ostvariva bez religijske vjere. Zanimljiv prikaz koji ujedno pruža i empirijsku podršku argumentaciji o kojoj ovdje pišem.

⁵ Ovo je misaoni eksperiment kojeg je osmislio američki sociolog Phill Zuckerman. Zuckerman se većinski bavi temom sekularnog života kroz svoj rad.

ništa na čemu bi bazirala svoj moral. Drugi problem koji Hägglund ističe je da učenjem da je bog odredio moralne norme djetetu nije dana perspektiva da preispita te norme te ih potencijalno i transformira. Njezina duhovna sloboda, mogućnost da promijeni norme njezine zajednice, bit će ugrožena. Jednako tako, ako je naučena da djeluje moralno zbog nagrade, njezino naklonost pravdi postaje samo instrumentalna, ne cilj sam po sebi. (Hägglund 2019, 210) Kroz spasenje, religijska vjera želi nas spasiti od konačnosti koja je uvjet našoj slobodi. Ona nas želi osloboditi od naših života, ne osloboditi naše živote, tvrdi Hägglund. (Hägglund 2019, 210)

4.1 Karl Marx, vrijeme, sloboda i rad

Martin Hägglund navodi djela Karl Marxa kao „najznačajniji resurs za razvijanje sekularnog pojma slobode“. Tvrđi da je premisa postojanja „živićih ljudskih individua“ osnovna premisa za sve njegove radove. Nadalje, govori da je Marxova predanost individualnoj slobodi kroz slobodan razvoj individualnosti baza za razvoj kritike kapitalizma i religije.⁶ (Hägglund 2019, 212). Početna točka Marxove teorije, prema Hägglundu, je što po Marxu znači biti živo biće. Živa bića su, za njega, definirana kroz njihove smislene aktivnosti. Marx čovjeka definira kroz rad „poimajući rad kao specifičnu djelatnost čovjeka kojom opredmećujući svijet istovremeno opredmećuje sebe“ (Sumajko i Višić 2018, 233) Kao i ostale životinje, ljudi moraju uvijek raditi stvari kako bi ostali živi, bilo to disanje, spavanje ili jedenje hrane. Ove radnje uzdržavanja pripadaju Marxovom *carstvu nužnosti*. Jednako tako, ove radnje ne iziskuju svo životno vrijeme, već čovjeku ostavljaju vremena za druge aktivnosti. Zbog toga, carstvo nužnosti nužan je uvjet slobode te otvara vrata *carstvu slobode*. Nadalje, ističe kako ljudska bića jedina mogu gledati na svoju aktivnost kao na slobodnu aktivnost. Dok životinje ne mogu dovesti u pitanje svrhu njihove životne aktivnosti, ljudi mogu transformirati svrhu njihove. Ljudi njihovo preživljavanje i aktivnosti koje ono zahtijeva mogu tretirati kao sredstvo putem kojeg bi vodili slobodni duhovni život. (Hägglund, 2019, 212-213)

U emancipiranom društvu, mogli bismo raditi na temelju naših obveza, a ne zbog prisile. Time bismo se uključili u ono što Marx naziva „pravim slobodnim radom“ (wirklich freie Arbeiten). On označava stvarni slobodni rad u smislu aktivnosti kompozicije (komponieren), što se ne odnosi isključivo na stvaranje glazbe nego na bilo koji oblik svrsishodne aktivnosti s kojom se poistovjećujete i kojoj ste slobodno posvećeni. Aktivnost sastavljanja može se izraziti u bilo kojem broju projekata - na primjer, izgradnja kuće, briga o djeci, proizvodnja društvene robe, sastavljanje i održavanje studijske grupe - ali zahtijeva da ovu aktivnost tretirate kao samostalni cilj. Pravi slobodni rad kompozicije je "najveća ozbiljnost" (verdammtester Ernst) i "najintenzivniji napor" (intensivste Anstrengung) jer ste na kocki u onome što radite. Dakle, činjenica da nas u osnovi definira rad, ne znači da nam je određeno tko smo ili što bismo trebali raditi. Naprotiv, to znači da smo u osnovi

⁶ Ovdje se bavimo samo kritikom kapitalizma

ovisni o povijesnim i društvenim praksama koje se mogu promijeniti. Ono što jesmo neodvojivo je od onoga što radimo i kako to radimo. (Hägglund 2019, 214)

Marxovu ideju slobodnog rada možemo povezati s konačnosti, smatra Hägglund. Upravo zbog naše konačnosti pravi slobodni rad ima smisla. Jedino zato što se smatramo konačnima možemo vidjeti vrijednost i razlog u rađenju ičega. Kada ne bismo bili konačna bića, naši životi ne bi bili na kocki kroz naš rad, jer bi bilo nevažno što radimo. Također, ne bismo mogli voditi duhovni život, to jest voditi život u „svjetlu onoga što vrednujemo“. (Hägglund 2019, 215) Hägglund nastavlja svoju analizu Marxovog djela ističući poveznicu između konačnosti i vrednovanja ičega, definirajući konačnost kao minimalni uvjet razumijevanja nečeg kao vrijednog ili bezvrijednog. (Hägglund 2019, 215)

Okrećući se Marxovoj analizi ekonomije i vrijednosti, Hägglund ističe da se ekonomija mora sagledati kroz prizmu konačnosti vremena. Time naglašava Marxovu definiciju ekonomije koja kaže da je svaka ekonomija ultimativno *ekonomija vremena*. Njegova analiza Marxove ekonomije svodi se na 4 razine; cijena, esencija, transpovijesni uvjeti ekonomije i uvjeti razumljivosti duhovnog života.

Prva razina, koja se odnosi se na izgled ekonomije, govori o tome da se ekonomija mora pojaviti u nekoj formi, a forma izgleda je *cijena*. Ekonomija ne može biti razumljiva kao ekonomija bez postojanja *troška* proizvodnje, što znači da mora postojati i *cijena* koju plaćaju obje strane u ekonomskoj transakciji. U kapitalističkim ekonomija cijenu možemo očitati u raznim oblicima, bila to stanarina ili iznos računa u supermarketu za kupljene namirnice. Nadalje, Hägglund govori da je novac forma u kojoj se ekonomske relacije pojavljuju u kapitalizmu. Novac omogućava da mjerimo cijenu usluga i robe. Jednako tako, ističe da vrijednost i cijena nisu ista stvar te daje primjer inflacije gdje vidimo kako je neka stvar sada prodana za veću cijenu te ima manju vrijednost nego prije. Iako ne možemo procijeniti koliko neka stvar vrijedi samo kroz njezinu cijenu, cijenu možemo razumjeti jedino kroz mjerilo vrijednosti. (Hägglund 2019, 216-217)

Druga razina je razina mjerila vrijednosti koju Marx naziva esencijom. Naziva je esencijom jer je mjerilo vrijednosti esencijalno za ekonomiju. Ono diktira kako se kalkulira rast u ekonomiji i mjeri bogatstvo društva. Hägglund ističe da ekonomija ne raste jer ima više novaca u opticaju (dapače,

ovo može dovesti do smanjenja ekonomije), već raste zbog porasta sveukupne vrijednosti ekonomiji. (Hägglund 2019, 217)

Treća razina se bavi analizom transpovijesnih uvjeta ekonomije.

Ukratko, kako mi postojimo je povijesno specifično, ali da mi postojimo kao povijesna bića - konačna, utjelovljena i društvena - uvjet je za svaki trenutak povijesti. Nikada nije bilo i nikada neće biti povijesne epohe koja ne zahtijeva neki oblik ekonomije vremena, neki oblik rada, neki oblik društvenih odnosa, neki način proizvodnje i reprodukcije života. (Hägglund 2019, 217-218)

Četvrta razina, smatra Hägglund, nije eksplicitna u Marxovim tekstovima. Ova razina se bavi uvjetima razumljivosti duhovnog života. Zaključuje kako „svi oblici duhovnog života moraju biti konačni, tjelesni i socijalni, ne zbog nametnutih bioloških ili antropoloških uvjeta, već zato što je život razumljiv kao duhovni život samo kroz prizmu ekonomije vremena . (Hägglund 2019, 218) Pitanja ekonomije poput koja djelatnost ima vrijednost i kako tu vrijednost odrediti su zapravo srž duhovnog života. Biti osoba znači sudjelovati u razmišljanju što i zašto nešto raditi što zapravo znači i uspoređivati vrijednost različitih aktivnosti i razmatrati koje od tih aktivnosti su vrijedne našeg vremena. Ovo može razmatrati samo osoba koja vjeruje da joj je život konačan; da je njezino vrijeme prekratko. Na kraju analize Hägglund zaključuje da je „prvobitna mjera vrijednosti dakle vaš konačni životni vijek. To što cijenite svoje ograničeno vrijeme čini razumljivom mogućnost cijenjenja bilo čega. . (Hägglund 2019, 219)

Hägglund drži do toga da je upravo njegova analiza konačnog života kao izvorne mjere vrijednosti ključ koji „otključava njegovo razumijevanje nužnosti i slobode, njegovo preispitivanje pojma vrijednosti u srcu kapitalizma, i njegovu kritiku religije.“ (Hägglund 2019, 221). Konačnost naših života omogućuje postojanje carstva nužnosti, pa tako i carstva slobode.

Razliku između ovih dvaju carstva je opisao pomoću jednog primjera: bez vode ne možemo živjeti te si je moramo osigurati svaki dan. Zamislimo da živimo u selu u kojem moramo svaki dan hodati dva sata do najbližeg bunara kako bismo popili vodu koja nam je potrebna. Ovaj dvosatni hod spada u sferu nužnosti jer vrijeme koje utrošimo na to hodanje nije samo po sebi vrijedno već služi samo kao sredstvo za cilj održavanja vlastitog života. U slučaju da mi to hodanje smatramo kao ispunjujuće iskustvo i kao izvorom užitka, tada bi aktivnost hodanja spadala u carstvo slobode jer

bi ga smatrali ciljem samim po sebi. Hägglund opisuje Marxov termin „mrtvog rada“ kao „rad koji je već obavljen i pohranjen za buduću upotrebu. . (Hägglund 2019, 223) Primjer mrtvog rada bila bi tehnologija koja nam značajno smanjuje količinu *živućeg rada* tako da učini aktivnosti efikasnijima. Ako bi napravili bunar usred sela, umjesto da hodamo svaki dan 2 sata po vodu, sada hodamo samo 5 minuta, oslobađajući ostalih 115 minuta za ostale aktivnosti. Hägglund zaključuje da je onda cilj racionalnog društva smanjiti carstvo nužnosti i povećati carstvo slobode. (Hägglund 2019, 223) Što manje vremena moramo posvetiti aktivnostima koje su samo sredstvo za postizanje cilja, to više vremena možemo posvetiti aktivnostima koje su za nas same po sebi cilj . (Hägglund 2019, 223) Naravno, aktivnosti koje su same po sebi cilj nisu nikad definirane zauvijek te aktivnost preispitivanja koje su to aktivnosti zajedno s aktivnostima samima spada u carstvo slobode. Bitno je istaknuti da je mjerilo vrijednosti drugačije u carstvu slobode. Vrijednost nije povezana s količinom uloženog rada već sa našim normativnim opredijeljenima. Pisanje ovog rada nije automatski vrjednije ako ga pišem više vremena već ovisi o tome koliko mislim da zadovoljava moj kriterij kakav bi ovaj rad trebao biti. Iz ovog razloga se moje vrijeme provedeno pišući ovaj rad ne smatra *negativnim* troškom. Vrijeme koje provedemo u carstvu slobode vrijedno je samo po sebi. Što više tog vremena imamo, bogatiji smo.

Negativna mjera vrijednosti u sferi nužnosti (trošak radnog vremena) pretpostavlja pozitivnu mjeru vrijednosti u sferi slobode (vrijednost vremena za obavljanje aktivnosti koje su nam važne). Mrtvi rad koji služi kao mjera našeg bogatstva u domenu nužnosti (tj. robe i tehnologije koje smo osigurali za našu korist) vrijedan je samo u onoj mjeri u kojoj smanjuje naše nužno radno vrijeme i oslobađa nam više vremena da vodimo svoje živote. Razlog zašto nam je bolje s bunarom usred našeg sela je što nam daje više slobodnog vremena za druge stvari. (Hägglund 2019, 224)

Vraćajući se na dio o racionalnosti smanjenja carstva nužnosti i povećanja carstva slobode možemo zaključiti kako je bilo tko kome je stalo do rađenja stvari koje bira i želi, je predan ovom cilju. U ovom osnovnom smislu, svi smo duhovno slobodni samo zbog toga što vodimo život, tvrdi Hägglund. (Hägglund 2019, 225) Nadalje Hägglund piše:

Međutim, jedinstveno obećanje koje ću otkriti u modernoj ideji slobode je da prepoznamo svakog od nas kao svrhu u sebi i time prepoznamo našu duhovnu slobodu kao bezuvjetnu vrijednost. Duhovna sloboda je bezuvjetna vrijednost jer nam omogućuje da cijenimo bilo

što i držimo se bilo kakve obveze. Duhovna sloboda je oduvijek bila neizričiti uvjet za život, ali suvremena ideja o slobodi čini je eksplicitnom. U svjetlu suvremenog koncepta slobode, ne bismo trebali biti definirani jednom za svagda određenom društvenom ulogom (obitelj, profesija, religija, nacionalnost, etničko porijeklo, spol). Umjesto toga, trebali bismo biti slobodni da promijenimo normativnu koncepciju sebe i naše institucije bi trebale odražavati tu slobodu. (Hägglund 2019, 225)

Prema Hägglundu upravo je ta obvezanost prema duhovnoj slobodi kao bezuvjetnoj vrijednosti ključna za sveukupnu Marxovu misao. Njegova se kritika kapitalizma jedino može shvatiti u svjetlu njegove obvezanosti slobodi individua da vode svoje živote. (Hägglund 2019, 225)

4.2 Marxova kritika kapitalizma i reevaluacija vrijednosti

Ovdje se okrećem Marxovoj kritici kapitalizma. Hägglund naglašava kako je bitno razumjeti Marxovu kritiku kapitalizma kao imanentnu kritiku; „kritiku kapitalizma pod vlastitim uvjetima . Kapitalizam je isto tako za Marxa povijesni uvjet za pojavu ideala jednakosti i slobode, ali da bi te ideale ostvarili, moramo nadvladati kapitalizam. (Hägglund 2019, 237) Prije kapitalizma, za vrijeme feudalizma i ropstva, društveni poredci i hijerarhije moći bazirale su se na aristokratskim nasljedstvima ili božjim pravilima. Po prvi put u kapitalizmu „ekonomska moć je izričito priznata kao izvor socijalnih nejednakosti. . (Hägglund 2019, 238) Iako su u teoriji u kapitalizmu svi formalno jednaki, u praksi nisu. Ekonomski odnosi uzrokuju nejednakosti od trenutka rađanja ljudi. Naslijeđena imovina i kapital očituju se kao moć. Zbog ovoga nastaju situacije gdje su mnogi ljudi prisiljeni raditi kako bi preživjeli, iako su formalno slobodni. Da bi objasnio kako dolazi do situacije u kojoj kapitalizam zauzima mjesto opravdanja zašto je jedna osoba podređena drugoj, Hägglund objašnjava Marxove osnovne kategorije. Vraćajući se u selo, objašnjava pojam robe. Definira robu kao „sve što ima i uporabnu i razmjensku vrijednost . (Hägglund 2019, 239) Uporabna vrijednost robe je ono čemu ta roba služi, u slučaju vode to može na primjer biti za pranje robe. Razmjenska vrijednost je malo drugačija. Hägglund piše:

Nasuprot tome, Marx naglašava da postoji stvarna mjera vrijednosti za razmjensku vrijednost, naime, radno vrijeme. Jedina stvar koju sve robe imaju zajedničku - i koja

omogućuje usporedbu njihove vrijednosti - jest da je njihova proizvodnja koštala radno vrijeme. Možemo usporediti vrijednost galona vode s vrijednošću para cipela jer oba koštaju radno vrijeme. Dakle, razmjenska vrijednost robe ovisi o radnom vremenu potrebnom za njezinu proizvodnju, iako se cijena određene robe može mijenjati u odnosu na niz čimbenika. (Hägglund 2019, 240-241)

Iz ovoga se može zaključiti da kapitalizam eksplicitno prepoznaje da imamo slobodno vrijeme te da „nam je to slobodno vrijeme inherentno vrijedno“ i da može učiniti „naš rad razumljivim kao trošak i pridodati vrijednost proizvodima našeg rada . (Hägglund 2019, 242) Kapitalizam prepoznaje naše pravo na slobodno vrijeme kroz *nadnicu*. Kada radim za svoje uzdržavanje, moj rad spada u carstvo nužnosti te se zato moj rad tretira kao trošak koji je negativan i za koji sam kompenziran plaćom. Isto tako, kapitalizam priznaje da je nadnica samo sredstvo koje mi omogućuje da se bavim stvarima kojima želim u carstvu slobode kao mojem cilju. Marx naime drži do toga da „Obećanje slobode kroz nadnicu nužno je izdato društvenim oblikom nadnice . (Hägglund 2019, 242) Kapitalizam kao i svaki drugi ekonomski sustav ovisi o rastu vrijednosti ekonomije. Hägglund objašnjava kako dolazi do porasta vrijednosti ekonomije pod kapitalizmom kroz analizu Marxa na sljedeći način. Nadnica ima potencijal proizvesti velike količine *viška vrijednosti*. Ključ leži u procesu proizvodnje i živućem radu. Kako živa bića proizvode višak vremena pomoću samoodržavanja, to vrijeme može biti izrabljeno. Vrijednost robe koja se prodaje ovisi o tome koliko vremena košta njezina proizvodnja. Bolje rečeno, ovisi o društveno nužnom radnom vremenu koje je jednako prosječnom vremenu prosječnog radnika da proizvede jedan komad neke robe. Ono ovisi o mnogo faktora, primjerice tehnologiji. Ako se ta tehnologija unaprijedi, društveno nužno radno vrijeme se smanji te se time smanjuje i vrijednost robe. Nadalje, investicija u radnu snagu je generalno profitabilna jer živa bića generiraju više slobodnog vremena i radne snage nego što košta da ih se održi živima za to vrijeme. Iz ovoga potječe višak vrijednosti koji se pretvara u kapital i pridonosi rastu ekonomije. Isto tako, taj višak nipošto ne smije ići natrag radniku jer mora biti reinvestiran i akumuliran kao kapital. Nadalje, kada poslodavac ulaže u radnika, ne može biti siguran da će mu se to isplatiti jer njegov profit ovisi o efikasnosti radnika. Kako vrijednost robe ovisi o prosijeku vremena njezine proizvodnje, ako je radnik efikasan, poslodavac profitira. Ako je spor, njegov profit pada. (Hägglund 2019, 242-245) Ovdje vidimo kako je kapitalist mora maksimizirati efikasnost svojih radnika u ime profita što rezultira u eksploataciji radnika. Međutim ova eksploatacija ne ovisi samo o pohlepi kapitalista već je

intrinzična kapitalizmu samom. Ako kapitalisti odbijaju iskorištavati svoje radnike, biznis će im propasti.

Vraćajući se na primjer sela s vodom, Hägglund objašnjava kontradikciju u kapitalističkom načinu proizvodnje. U selu živi dobronamjerni kapitalistički poslodavac. On ima najbolje namjere te mu je stalo do svojih radnika, kojih ima 500, i želi da se svatko od njih u svojem slobodnom vremenu može ostvariti kao pojedinac koristeći svoje slobodno vrijeme kako želi. Njihov posao je da svaki dan odlaze do bunara i donose vodu natrag. Prisutnost njegovog biznisa sveukupno poboljšava život u selu. Ljudi su zaposleni i zarađuju dovoljno novca da pružaju svojim obiteljima ono potrebno. Iako bi volio da radnici rade manje od 8 sati na dan, 6 dana u tjednu, ti uvjeti moraju ostati jer ostali kapitalisti u biznisu voda obližnjih sela nameću ovu satnicu pa tako mora i on da bi ostao kompetitivan te kako ljudi ne bi ostali bez posla. Obje strane zarađuju za život od ovog plaćenog rada. Njegovim zaposlenim radnicima je satnica 10 dolara. Ta brojka je određena u odnosu na prosječni trošak uzdržavanja u selu. Plaća im pruža dovoljno slobodnog vremena da koriste kako žele. On litru⁷ vode koje radnici donesu u jednom satu rada prodaje za 20 dolara te mu je profit 5 dolara. Taj profit izvučen iz suviška radnog vremena preračunat je u njegov stalno rastući kapital. Situacija ostaje takva neko vrijeme dok susjedni kapitalisti ne povećaju radne sate na 10 sati dnevno kako bi povećali profit. Da biznis ne propadne i kako bi spriječio da susjedni kapitalisti ne počnu uvoziti jeftiniju vodu u njegovo selo, kapitalist u našem selu mora napraviti istu stvar. Iako je svjestan da je to nehumano te da neki radnici možda čak i umru od napora, mora se držati svoje odluke. Nakon nekog vremena radnici se pobune, formiraju radničke sindikate i počnu se boriti štrajkovima protiv ovih loših radnih uvjeta. Ubrzo, svi kapitalisti popuste te smanje sate na 7 sati dnevno te satnice povećaju na 15 dolara. Uoči novih satnica i radnog vremena, profiti padaju te kapitalist u našem selu nema izbora nego smisliti novi način da biznis opstane. Odluči unaprijediti tehnologiju te konstruira novi napredni bunar ulažući svoj kapital. Unatoč tomu što je prosječno vrijeme proizvodnje jedne litre vode u zemlji jedan sat (društveno potrebno radno vrijeme), njegov novi bunar sada u jednom satu proizvodi 10 litara vode, 10 puta više od prosjeka. Ovo vodi do perioda ogromnih profita kako je njegova litra vode sada 10 puta jeftinija. Taj period je naime privremen. Nakon nekog vremena ostali kapitalisti usvoje istu tehnologiju i sagrađe iste napredne bunare te si vrate svoj udio tržišta. Iako se čini da se situacija vratila na staro, zapravo je

⁷ U knjizi riječ je o jednom *gallonu* vode, uzeo sam si slobodu da to pretvorim u 1 litru za lakše razumijevanje

vrlo drukčija. Kapitalisti sada ne mogu povećati vrijednost *apsolutnog* suviška jer su sati sada fiksni, a jedna jedinica vrijednosti apsolutnog suviška je jedan sat. Kapitalisti se zato okreću relativnoj vrijednosti suviška koja je razlika u satnici i vrijednosti koju kapitalisti izvuku iz jednog sata rada njihovih radnika. Kako bi najbolje mogli kapitalisti povećati relativnu vrijednost suviška? Odgovor je pomoću tehnologije jer pomoću nje najlakše je napraviti da radnici proizvode više vrijednosti u manje vremena te plaće ostanu niske. To funkcionira tako da ako gledamo da je litra vode sada duplo brže proizvedene od strane radnika, njezina vrijednost je pala za pola. Kako bi nadoknadili taj pad u vrijednosti, radnici u jednom satu rada sada moraju proizvoditi duplo više vode što rezultira u jeftinijoj cijeni litre vode. Trošak življenja sada je pao tako da su i plaće onda snižene, ali i dalje dovoljne da bi se radnici mogli uzdržati. Znači radnici sada proizvode istu vrijednost u jednom satu u ovom primjeru. Zbog smanjenih troškova življenja mali dio te vrijednosti dodaje se na njihove plaće, a puno veći dio je dodatna vrijednost suviška za kapitalčev biznis. Vraćajući se na trenutnu situaciju u selu, tehnologija se sada rapidno razvija. Sa svakim njenim napretkom radnici proizvode više u manje vremena te je relativna vrijednost suviška pretvorena u kapital i uložena natrag u unaprjeđenje tehnologije. Na žalost radnika, ovaj rapidan razvoj tehnologije doveo je do tehnologije koja je toliko efektivna da ne treba više toliko radnika. Javlja se porast nezaposlenosti te radnici koji su izgubili posao sada moraju raditi bilo koje poslove koje nađu za niže plaće kako bi jedva imali novaca za preživjeti. Što se kapitalista tiče, ovo nije problem jer mogu održati plaće niskima ili ih još sniziti. Taj rastući dio populacije postao je jeftina radna snaga koja će raditi razne aktivnosti na minimalan trošak kapitalista, od čišćenja njihovih kuća do kuhanja njihove hrane. No postoji još jedan problem. Povećava se i šansa za krizu jer sve više populacije nema dovoljno novaca da kupuje robu koja se prodaje (primjerice litra vode). Glavni ekonomisti države zaključuju da treba postojati godišnji rast od barem 3 posto da bi se kriza izbjegla. Za godišnji porast treba porasti proizvodnja robe, ali i konzumacija iste. Bez kupovine robe, vrijednost suviška se ne može pretvoriti u kapital i tako pomoći pri godišnjem rastu vrijednosti u ekonomiji. (Hägglund 2019, 246-250) Iz ovoga vidimo proturječnost u kapitalističkom načinu proizvodnje. Hägglund je ovu proturječnost sročio ovako:

Proturječnost u kapitalističkom načinu proizvodnje sada je očita u našem selu. Kapitalizam se može održavati samo izvlačenjem sve veće relativne vrijednosti suviška, zbog čega smo posvećeni godišnjem rastu vrijednosti. Izvlačenje relativne vrijednosti suviška ovisi o stalnom smanjenju društveno nužnog radnog vremena, što se postiže tehnološkim

napretkom. Smanjenje društveno nužnog radnog vremena moglo bi dovesti do više slobodnog vremena za sve, ali pod kapitalizmom to nije moguće, jer višak vremena mora biti pretvoren u višak vrijednosti. Smanjenje društveno nužnog radnog vremena, koje bi moglo biti oslobađajuće, dovodi do fatalne kontradikcije. S jedne strane, moramo proizvoditi sve više i više robe, jer svaka roba sadrži manje radnog vremena koje stvara višak vrijednosti za kapitalista. S druge strane, sve je manje ljudi potrebno za proizvodnju robe. Istovremeno, tako povećavamo broj robe i smanjujemo broj ljudi koji imaju dohodak za kupnju robe. (Hägglund 2019, 250)

Dakle, uvijek postoji šansa krize prekomjerne proizvodnje. Da bi se to dogodilo, stvaraju se novi poslovi ne pitajući se ljude koje se zapošljava da li im je taj posao ispunjavajuć jer je jedino bitno da ljudi zarade novac koji im omogućuje konzumaciju. Možemo samo pogledati sve agresivniji način reklamiranja proizvoda danas da bi nam bilo vidljivo ovo tjeranje na konzumaciju. Razlog zašto nam je novi mobitel prestao raditi nakon jedne godine korištenja je jer su ga napravili tako da se ranije pokvari i da se mora kupiti novi što prije. „U kapitalizmu, sva pitanja o tome što nam treba, što želimo, što je izdržljivo, moraju biti podređene pitanju što je isplativo.“ (Hägglund 2019, 250) Kako bi održali godišnji porast vrijednosti, tražimo sve više profitabilnih prilika, bile to komodifikacija prirode ili nekog dijela naših života. Nažalost ovo „nije opcionalno, nego je neophodno da se kapitalizam održi.“ (Hägglund 2019, 251) Također „daljnjim razvojem kapitalizam će dodatno (i produbljeno) perpetuirati sužanjstvo radnika i neokovanu stalno rastuću moć kapitala,,. (Sumajko i Višić 2018, 241) Jedini način da prekinemo ovaj ciklus jest transformacija naše koncepcije vrijednosti kroz koju ćemo prevladati i sam kapitalizam. Iako je Marx odlično prikazao *kako* je kapitalistički način proizvodnje kontradiktoran, Hägglund nalaže da trebamo analizirati i *zašto* je kontradiktoran, nešto što Marx nije nikad eksplicitno napravio. Najveća kontradikcija kapitalizma, prema Hägglundu, leži u njegovom vlastitom mjerilu vrijednosti. On uzima mjerilo vrijednosti (nužno radno vrijeme) koje vrijedi u carstvu nužnosti i tretira ga kao mjerilo slobode. Zato kapitalizam povećava carstvo nužnosti i smanjuje carstvo slobode. Čak kada bi i kapitalizam povećao carstvo slobode,

mi zapravo ne bi mogli prepoznati širenje carstva slobode pod kapitalizmom, budući da raspoloživo vrijeme ne smije služiti kao mjera društvenog bogatstva. Oblik aktivnosti koji je razumljiv samo kao sredstvo (nužno radno vrijeme) tretira se kao da je sam sebi cilj, a

stvarni cilj (slobodno vrijeme) se ne prepoznaje kao da ima ikakvu vrijednost. (Hägglund 2019, 258)

Hägglund zaključuje kako je zato ključ kritike kapitalizma reevaluacija vrijednosti.

Temelj kapitalizma je mjera bogatstva u smislu društveno potrebnog radnog vremena. Nasuprot tome, prevladavanje kapitalizma zahtijeva da mjerimo naše bogatstvo u smislu onoga što ja zovem društveno dostupnim slobodnim vremenom. Sve dok je naša mjera bogatstva društveno nužno radno vrijeme, strojarske tehnologije ne mogu proizvesti nikakvu vrijednost za nas na temelju svojih vlastitih operacija. Tehnologije koje bi nas mogle učiniti bogatijima, koje bi nam mogle dati više vremena za život, umjesto toga koriste se za iskorištavanje ljudskog rada čak i kada takav rad nije potreban. Međutim, ako bismo mjerili naše bogatstvo u smislu društveno dostupnog slobodnog vremena, onda bi nam strojevi stvarali vrijednost na temelju svojih vlastitih operacija. Tehnološka sredstva koja čine rad učinkovitijim učinila bi nas bogatijima da je društveno dostupno slobodno vrijeme naša mjera vrijednosti, ali zato što je naša mjera vrijednosti društveno potrebno radno vrijeme, tehnološka sredstva koja smanjuju potrebu za radom smatraju se smanjenjem našeg bogatstva. (Hägglund 2019, 260)

Reevaluacija vrijednosti je imanentna kritika kao i Marxova kritika kapitalističkog načina proizvodnje. Kapitalističko mjerilo vrijednosti prikazano je kao besmisleno jer pretpostavlja vrijednost slobodnog vremena koje onda odbija. Reevaluacija vrijednosti razotkriva „da je društveno dostupno slobodno vrijeme, a ne društveno nužno radno vrijeme, stvarna mjera našeg bogatstva.“ (Hägglund 2019, 265) Hägglund nalaže kako ova reevaluacija vrijednosti zahvaća temeljne principe uoči kojih organiziramo naš kolektivni život, ona zahtijeva emancipaciju oblika države. (Hägglund 2019, 267)

Sjetimo se, duhovnog života ne može biti bez nekog oblika države: nekog oblika institucionalne organizacije naših životnih aktivnosti upravljanih normama na koje smo se obvezali. Kao duhovno slobodna bića uvijek smo živjeli i uvijek ćemo živjeti u državi. Ne postoji prvo slobodan pojedinac kojeg zatim formira država. Od početka, našu slobodu oblikuje neka vrsta države - neka vrsta kolektivnog samozakonodavstva - budući da možemo shvatiti tko smo samo u smislu društveno ustanovljenih normi. Budući da norme

koje upravljaju našim životima nisu prirodno dane, možemo izazvati i promijeniti oblike države kroz revoluciju. (Hägglund 2019, 267)

No kako bi trebala izgledati ta nova post-kapitalistička država? Koje stvari se moraju promijeniti?⁸ Autor odgovara na to pitanje s koncepcijom nečega što naziva *demokratski socijalizam* čije ću glavne principe izložiti i objasniti u sljedećem poglavlju.

⁸ Erik Olin Wright u svojoj knjizi *Envisioning Real Utopias* bavi se istim tim pitanjem. Bilo bi potrebno razraditi argument kojim bi se Wrightova vizija mogla kombinirati s Hägglundovim demokratskim socijalizmom.

5. Demokratski socijalizam

Nakon izlaganja kritike kapitalizma kroz njegovu kontradikciju u načinu proizvodnje i mjerilu vrijednosti, Hägglund zaključuje da kapitalizam mora biti prevladan kako bi naše vrijeme stvarno postalo naše. Predlaže *demokratski socijalizam* kao nasljednika kapitalizma. Cilj mu je pružanje principa demokratskog socijalizma u skladu s kojima svaka država mora biti uspostavljena tako da bude demokratska. U svjetlu istoga će pitanja ekonomije i političke organizacije biti debatirana i odlučena. Autor navodi tri principa izvedenih iz naše obvezanosti slobodi i jednakosti.

Hägglundov prvi princip demokratskog socijalizma je mjerenje bogatstva (individualnog i kolektivnog) kroz društveno dostupno slobodno vrijeme. Naše slobodno vrijeme ne odnosi se samo na količinu slobodnog vremena. Ono je nerazdvojivo od njegove kvalitete, što zahtijeva „institucije koje nam omogućuju oblikovanje, kultiviranje i transformaciju obveza u svjetlu kojih vodimo svoje živote . (Hägglund 2019, 301-302) Pisanje ovog rada, iako je slobodno vrijeme, nije i odmor. Ono se i dalje broji kao slobodno vrijeme jer moja aktivnost bavljenja filozofskim idejama u ovom radu cilj sam po sebi. No ovo nije moguće bez odgovarajućih društvenih i institucionalnih oblika koji bi objasnili što radim meni i drugima.

Naše društvene institucije nisu nužno eksplicitne, ali su uvijek implicitne u onome što radimo i u svim oblicima praktičnih identiteta (npr. biti filozof ili roditelj). Sve aktivnosti koje smatramo suštinskim dijelovima praktičnog identiteta - suštinskim dijelovima zvanja s kojim se poistovjećujemo - spadaju u carstvo slobode, a vrijeme koje im posvećujemo računa se kao slobodno vrijeme. Čak i aktivnosti koje se mogu činiti sredstvima, a ne ciljevima - na primjer, prolazak kroz zahtjevno obrazovanje - spadaju u carstvo slobode u mjeri u kojoj je obrazovanje bitan dio onoga što znači biti posvećen pozivu. (Hägglund 2019, 302)

Hägglund isto naglašava razliku između praktičnih identiteta i društvenih uloga. Svaki praktični identitet (npr. filozof) je društvena uloga, no svaka društvena uloga nije praktični identitet. Ona društvena uloga koja je i praktični identitet je ona koju vidimo kao cilj po sebi. One uloge koje za nas nisu cilj po sebi su sredstva za postizanje drugih ciljeva. Iako su samo sredstva, te društvene uloge imaju normativne kriterije koji su skloni transformaciji u svjetlu naših ciljeva. Ova razlika je bitna jer jedan od ciljeva demokratskog socijalizma jest proširenje carstva slobode kroz

povećanje i poboljšanje našeg društveno dostupnog radnog vremena (vrijeme s kojim se bavimo našim praktičnim identitetima) te poboljšanju i smanjenju društveno nužnog radnog vremena (vrijeme za ispunjavanje naših potreba). (Hägglund 2019, 302) U skladu sa smanjenjem društveno nužnog radnog vremena, demokratski socijalizam posvećen je tehnološkoj inovaciji koja bi time izravno povećala slobodno vrijeme te time i bogatstvo samog društva. Autor ovdje naglašava kako ovaj princip uključuje i kontinuiranu raspravu oko toga što pripada carstvu nužnosti, a što carstvu slobode. (Hägglund 2019, 304)

Drugi princip Hägglundovog demokratskog socijalizma je kolektivno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Hägglund ističe da je materijalni uvjet za priznavanje društveno dostupnog vremena mjera bogatstva u društvu. Zbog kolektivnog vlasništva, možemo se fokusirati na razvijanje tehnologija koje će najefikasnije generirati najviše moguće slobodnog vremena za svih. (Hägglund 2019, 305) Isto tako, on naglašava da ovo ne znači da ne možemo imati privatno vlasništvo. I dalje možemo posjedovati svoju kuću, auto i slične stvari, ali ne posjedujemo ih na način da ih možemo prodati. Naše vlasništvo se bazira na činjenici da je kuća vrijedna nama te korisna za život koji vodimo. (Hägglund 2019, 305) Autor isto ističe kako kolektivno vlasništvo ne znači automatski model odozgo prema dolje centraliziranog planiranja. Daje primjer s internetom. Pod demokratskim socijalizmom, svi bi imali pristup internetu najveće moguće brzine te bi tehnološki resursi bili fokusirani na poboljšanje takve usluge. Nadalje, kolektivno vlasništvo uvjet je pravoj ekonomskoj demokraciji jer kroz posjedovanje sredstva za proizvodnju, možemo demokratskim procesom odlučiti što i kako ćemo proizvoditi kako bi najbolje zadovoljili naše potrebe. (Hägglund 2019, 307)

Za treći princip demokratskog socijalizma Hägglund navodi Marxov citat „Svatko prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama.” (Hägglund 2019, 307) Cilj ovog principa je:

omogućiti nam ne samo da živimo svojim životom zadovoljavajući svoje potrebe, već i da živimo svojim životom kultivirajući svoje sposobnosti. Zajednički smo posvećeni proizvodnji potrebnih sredstava za opstanak, kao i sredstava i institucija za svakoga da se bavi djelatnostima koje su mu važne (slikanje, pisanje, glazba, atletika, kazalište i tako dalje). (Hägglund 2019, 308)

Hägglund dalje govori o socijalnom radu u demokratskom socijalizmu. Bazirano na našim različitim vještinama koje razvijamo pod demokratskim socijalizmom, sudjelovat ćemo u

socijalnom radu kojeg prepoznajemo kao nužnog za zajedničko dobro, ali nitko neće biti natjeran participirati u njemu ako ne želi. Unatoč tomu, smatra da ćemo biti intrinzično motivirani sudjelovati prepoznajući takav rad bitnim za zajedničko dobro i našu slobodu da vodimo slobodan život. To se može ostvariti zbog smanjenja društveno nužnog radnog vremena i povećanja slobodnog vremena za sve članove. (Hägglund 2019, 308-309)

Demokratski socijalizam nam nudi tri načina za smanjenje društveno nužnog rada. Prvi način je da se društveno nužni rad obavlja u carstvu slobode od strane osobe koja taj posao tretira kao cilj po sebi. Drugi način kaže:

da društveno nužni rad koji nitko ne želi raditi zbog sebe (koji svi računaju kao negativni trošak nužnog radnog vremena) ne obavljaju kao otuđeni rad osobe kojima je potreban novac za opstanak i koje se ne mogu poistovjetiti s društvenom svrhom onoga što rade. Umjesto toga, društveno potrebno radno vrijeme kvalitativno se transformira u dijeljenje članova društva na temelju njihovih sposobnosti i obveza, s izričitom svrhom doprinosa zajedničkom dobru koje svatko može prepoznati kao posvećeno poboljšanju vlastitih mogućnosti slobodnog života. (Hägglund 2019, 310)

Ako se i dalje ne možeš pronaći u zajedničkom dobru, to je isto u redu, tvrdi Hägglund. Postoje razni resursi koji te mogu usmjeriti i pomoći pronaći način da smisljeno pridoneseš i „pomogneš transformirati prakse kojima se suprotstavljaš“. (Hägglund 2019, 310) Treći način navodi razvoj tehnologije i inovativnih rješenja kroz koje smo kolektivno obvezani smanjiti radno vremena potrebno za održavanje naših života. Cilj je, pomoću tehnologije, poboljšati materijalne uvjete rada u mom radnom vremenu (primjerice bolja brzina kompjuterskog procesora za programera). Isto tako, nije nam u cilju potpuno eliminirati nužno radno vrijeme, već samo smanjiti s obzirom na to da:

Naši životi će uvijek zahtijevati neku vrstu održavanja i pitanje kako održavati naše materijalne živote je suštinski dio naše duhovne slobode. Uklanjanje društveno nužnog radnog vremena nije čak ni razumljiv cilj za slobodan život, jer pitanje o tome gdje povući razliku između nužnosti i slobode mora ostati živo pitanje za svakoga tko vodi slobodan život. (Hägglund 2019, 312)

Također, demokratski socijalizam ovisi o tome da pojedinci prisvoje praktični identitet uloge građana (aktivni sudionik u demokratskom socijalizmu). To prisvojenje se ne može nametnuti odozgo, već mora biti produkt društvenih praksi i slobodnih aktivnosti.

Kroz ove principe Hägglund je ponudio preduvjete (političke, institucionalne i materijalne) za duhovnu slobodu. Projekt demokratskog socijalizma ovisi i o našoj sekularnoj vjeri jer zahtijeva da izjavimo i u praksi opravdamo „posvećenost našim zajedničkim, konačnim životima kao ciljevima samim po sebi“. (Hägglund 2019, 314) Kroz sljedeći citat Martina Hägglunda zaključio bih poglavlje.

Pod demokratskim socijalizmom možemo "posjedovati" pitanje što učiniti s našim vremenom, što ne znači da nam naše vrijeme pripada kao naša imovina. Naprotiv, posjedovanjem vremena u našim životima stavljamo sebe na kocku u onome što radimo i prepoznajemo da smo ranjivi na gubitak vremena. U skladu s dinamikom sekularne vjere, prepoznavanje krhkosti naših života je unutarnji dio onoga što oživljava našu vjernost projektu demokratskog socijalizma. Projekt nije nešto što se može završiti jednom za svagda, već ovisi o našem stalnom sudjelovanju kao građani. Cilj demokratskog socijalizma nije da se prevlada konačnost, već da nam omogući da preuzmemo odgovornost za pitanje - kako individualno tako i kolektivno - kako voditi naše konačne živote. (Hägglund 2019, 314)

6. Zaključak

Cilj ovog rada bio je prikazati glavne teme kojima se švedski filozof Martin Hägglund bavi u svojoj knjizi *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom*. Teme kojima se Hägglund bavi u knjizi su mnogobrojne i raznolike - od razlike između ljudi i životinja do kritike kapitalizma i njegovog projekta u obliku demokratskog socijalizma. Iako su teme različite, sve su povezane konceptom nas kao konačnih bića i vrjednovanjem vremena kojeg imamo u ovom životu. U drugom poglavlju analizirao sam i prikazao njegov pojam sekularne vjere i usporedio ga s pojmom religijske vjere. Nadalje, prikazao sam autorov kritički osvrt na negativnu dijagnozu sekularnog života od strane Maxa Webera. Nakon toga, prikazao sam autorovu analizu djela *A Grief Observed* autora C.S. Lewisa kroz koju Hägglund ukazuje na napetost koja proizlazi iz omalovažavanja ovozemaljskog života u religijskoj vjeri. U trećem poglavlju bavio sam se njegovim pojmom duhovne slobode kojeg sam obrazložio. U četvrtom poglavlju prikazao sam autorovu analizu Karl Marxove misli o radu i slobodi. Nakon analize njegove misli, okrenuo sam se na autorov prikaz Marxove kritike kapitalizma. U svojoj kritici, Marx je ukazao na kontradikciju u kapitalističkom načinu proizvodnje i obrazložio zašto je eksploatacija radnika pod kapitalizmom sistematska i zašto je inherentan dio kapitalizma. Također, kroz analizu Marxova djela, Hägglund je prikazao implicitnu kritiku kapitalističkog mjerila vrijednosti te ukazao na potrebu reevaluacije vrijednost. Zaključno s petim poglavljem, prikazao sam autorov projekt demokratskog socijalizma kao temelja za bilo koje demokratsko društvo posvećeno našoj individualnoj i kolektivnoj slobodi pod kojim nam je omogućeno posjedovanje pitanja što učiniti s našim vremenom.

7. Popis literature

Hägglund, M. 2019. *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom*. New York: Pantheon Books

budizam, 2013. - 2024. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Pristupljeno 1.9.2024.

(<https://www.enciklopedija.hr/clanak/budizam>)

Scheffler, S. 2013. *Death and the Afterlife*. New York: Oxford University Press

Sunajko, G. i Višić, M. ur. 2018. *Karl Marx: zbornik radova povodom dvjestote obljetnice rođenja*. Zagreb: Naklada Breza

Wright, E.O. 2010. *Envisioning Real Utopias*. London: Verso

Zuckerman, P. 2008. *Society without God: What the Least Religious Nations Can Tell Us About Contentment*. New York: New York University Press

8. Sažetak

Cilj ovog rada prikazati je glavne ideje koje Martin Hägglund iznosi u svom djelu *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom*. Glavna ideja koji se provlači kroz cijelo djelo je konačnost naših života. Predstavljajući pojmove sekularne vjere (vjere da je život vrijedan življenja) te duhovne slobode (sloboda da se zapitamo što li trebamo napraviti s našim vremenom), Hägglund nas suočava s konačnošću naših života. Iznosi argumente u prilog tezi da jedino kroz prihvaćanje te konačnosti mi možemo cijeniti ovaj život i zapravo ga živjeti. Uz ova dva pojma, Hägglund izlaže analizu misli Karl Marxa te njegovu kritiku kapitalizma kroz prizmu naše konačnosti kako bi pokazao kapitalizam kao prepreku našoj slobodi u ovom životu. Na kraju knjige, predlaže alternativni ekonomski i ideološki sustav u obliku demokratskog socijalizma kojeg predstavlja kroz njegova tri glavna principa. Prvi dio ovoga rada bavi se konceptima sekularne vjere i duhovne slobode nakon kojih se predstavlja autorova analiza Marxove misli i njegove kritike kapitalizma. Rad završava izlaganjem triju principa demokratskog socijalizma.

Ključne riječi: sekularna vjera, religijska vjera, vrijeme, konačnost, duhovna sloboda, vrijeme, Karl Marx, kapitalizam, demokratski socijalizam, smrt, vječnost